

ФЕНОМЕН ХИДЖАБУ В ІСТОРІЇ І ПОЛІТИЦІ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ

У сучасному світі більшість мусульманських жінок, які проживають на території Близького Сходу, не закривають обличчя повністю, а лише покривають голову широкою хусткою, що має назву “хиджаб”. Цей традиційний головний убір у перекладі з арабської мови означає “покривало”. Слід зазначити, що жінки не притримуються загального стилю у виборі хиджабу, так само як вони не мають і загальних причин для його одягання. Для одних хиджаб є символом мусульманської віри і доказом того, що вони дотримуються релігійних догматів, інші просто вважають його зручним видом одягу, з врахуванням традицій мусульманського суспільства.

Цікавим фактом є те, що слово “хиджаб” має ще одне значення, саме – “талісман, оберіг”. Від чого ж він оберігає мусульманську жінку у сучасному світі? І чому так сталося, що феномен хиджабу набув не лише релігійно-соціального, але й політичного характеру?

Як і більшість нарядів, що носять жінки, хиджаб став відображенням не лише специфіки регіону, але і соціального статусу його власниці. На думку багатьох вчених, насамперед вітчизняних дослідників, покриття жінкою голови безпосередньо пов’язане з релігійними приписами. Так, Мавлюков Р. Р. у монографії під назвою “Іслам” пише: “В Корані є аяти про необхідність затворництва жінки, ношення паранджі і чадри. У цьому випадку Коран зберіг і зміцнив звичаї своєї епохи, яка відображувала принизливе місце жінки і нерівноправність у феодальному суспільстві” [Мавлюков 1974, 91–92]. Однак сама традиція покривати жіночу голову виникла задовго до появи ісламу.

На Близькому Сході асирійські правителі були першими, хто зобов’язав жінок у своїх гаремах носити вуаль. При цьому наложниці і рабині мали залишатись простоволосими, і у разі непослуху їх страчували. Окрім арабських країн, жінки в древньому Римі, древній Греції, Візантійській імперії та Індії також вважали за потрібне з’являтися на людях з покритою головою. Перші відомості

про існування хиджабу на території сучасного Ірану торкаються ще доісламському періоду, саме часів правління Ахеменидів (558–330 роки до н. е.).

У першому столітті мусульманських завоювань (624–668 роки) вимоги до жіночого одягу були досить ліберальними. Як доказ тому, автор дослідження “Жінки в мусульманському світі: персоналії і перспективи з врахуванням минулого” приводить наступну цитату: «Коли син одного з прибічників Пророка Мухаммада попросив свою дружину Айшу Талая закрити вуаллю обличчя, вона відповіла: “Оскільки Аллах Всемогутній подарував мені красу, я прагну, щоб люди любовались нею і вбачали в цьому прояв милості Творця. В жодному випадку я не закрию себе вуаллю”» [Reese 1998, 31].

Традиція носити хиджаб поширилась на Близькому Сході починаючи з другого століття мусульманських завоювань (702–795 роки). Але, якщо у містах переважно заможна частина мусульманок дозволяли собі хиджаб, то в сільській місцевості і в кочовому житті жінки вважали такий одяг певною розкішшю. Хиджаб став символом добробуту родини, оскільки покрити голову і не виходити з дому, означало, що чоловік мусульманки достатньо заможний, щоб звільнити свою жінку від проблем набуття матеріальних цінностей. Існує легенда, за якою жінки, одягнені у хиджаб на вулицях Аравії, вважалися вільними жінками, тому вони жодним чином не піддавалися знущанню з боку неосвічених людей і хуліганів. Розпусники чіплялись до жінок, які увечері виходили з будинку без хиджабу. В цьому сенсі дотримання хиджабу приносило жінкам у суспільстві спокій і безпеку.

Одягнення хиджабу не розглядалось як загальноприйнята норма приблизно до десятого століття. Середньовічні закони і приписання, в цілому, привнесли у жіночу долю значно більше утисків ніж переваг. У деякі історичні періоди, наприклад за часи мамелюків у Єгипті, видавались декрети, які зобов'язували жінку носити хиджаб і забороняли приймати будь-яку участь у соціальному житті поза межами її будинку. Слід зазначити, що національний одяг будь-якої добродесної християнської жінки до початку дев'ятнадцятого століття, тобто до епохи Великої французької революції, мало чим відрізнявся від наряду близькосхідної мусульманки. Християнська релігія так само строго, як і іслам,

закликала ховати жіночу красу від нескромних поглядів сильної половини людства, а саме тих її представників, які не були родичами жінки.

У другій половині дев'ятнадцятого століття близькосхідні інтелектуали, реформатори і ліберали почали денонсувати ідею консервативного, на їхню думку, жіночого одягу. Вони досить чутливо сприйняли досягнення Західної Європи у жіночому питанні і усіляко прагнули спрямувати суспільну думку на необхідність запозичення досвіду у західних колег. Очевидно, що введення радикальних новацій припускало зміну статусу жінки в мусульманському суспільстві, і перш за все, відмову від певних традицій, зокрема від покриття голови хиджабом.

У 1899 році була видана книга єгипетського письменника Касима Аміна під назвою “Звільнення жінки”, в якій уперше в історії арабської літератури підіймаються питання, пов’язані з захистом прав мусульманки. Ідеї Касима Аміна були близькі тим, хто започаткував жіночу емансипацію на Близькому Сході, і відмову від хиджабу розглядав як своєрідний крок на шляху до звільнення жінок від ідеологічної залежності у контексті підйому національного руху за незалежність. У монографії “Жінки і стать у ісламі” Ахмед Лейла рахує, що найскандальнішим елементом праці Касима Аміна “Звільнення жінки” був його відвертий заклик відмовитись від хиджабу. Касим Амін наполягав на тому, що хиджаб не є традиційним одягом мусульманської жінки [Ahmed 1992, 32].

На початку минулого століття дискусія, пов’язана з хиджабом, розвертається на тлі невирішених політичних і економічних проблем на Близькому Сході. Так, наприклад, у Єгипті були такі, що прагнули спрямувати подальший розвиток країни по західній моделі, у той час, як інші ратували за необхідність національного відродження, яке, на їхню думку, повноцінно могло бути реалізовано лише після звільнення країни від британського контролю і зміцнення мусульманських традицій. У зазначеній вище праці Ахмед Лейла також констатує, що британці використовували ідею жорсткого чоловічого домінування над мусульманською жінкою для культивування своїх колонізаторських амбіцій, тому хиджабу вони приписували роль мовчазного символу жіночої покори [Ahmed 1992, 33].

Вчинок Худи Шаараві, засновниці Єгипетського союзу феміністок, коли вона наважилась зняти зі своєї голови хиджаб на Каїрському залізничному вокзалі, направляючись на конференцію феміністок до Риму у 1923 році, дещо по різному інтерпретується вітчизняними, західними та арабськими дослідниками. Так, молода українська дослідниця Соломія Зінько у праці “Іслам у сучасній світовій політиці” наголошує: “Одна з перших єгипетських феміністок Худи Шаараві у 1923 році викинула чадру у Середземне море, ставши однією з перших жінок в країні, які перестали її носити. Відразу після інциденту чоловік Шаараві подав на розлучення, а вона організувала Єгипетський союз феміністок, який підтримував націоналістичні течії в ісламі, освіту для жінок, а також заборону чадри” [Зінько 2005, 75]. Така трактовка вчинку Худи Шаараві є певним перебільшенням, оскільки, насправді, вона не викидала хиджаб у море, а лише замінила важке покривало на легенький, зручний шарф. І, попри активну життєву позицію, пані Шаараві ніколи не закликала мусульманок відмовитись від традиційного одягу. У її автобіографії під назвою “Гаремні роки” на всіх фотографіях вона зображена з покритою головою. Також Худа Шаараві ніколи не наголошувала у своїх промовах на несумісності вимог Єгипетського союзу феміністок з догматами ісламу. У доповіді, присвяченій участі у Римській конференції 1923 року, вона виокремила розділ “Права жінки у ісламі”, в якому доводить, що діяльність Єгипетського союзу феміністок жодним чином не порушує норм мусульманського законодавства [Sha`rawi 1981, 77].

Досить інакше питання одягання хиджабу розглядалось прогресивними силами Туреччини. Турецька еліта відверто висміювала жінок, які носили густий чорний хиджаб, обзиваючи їх “жуками”. Мустафа Кемаль Ататюрк, який усіляко прагнув перетворити Туреччину на світську державу, своїм указом від 1923 року заборонив хиджаб, назвавши його ганебним і перешкоджаючим розвитку цивілізованої нації.

У 1935 році Мухаммад Реза Шах Пехлеві також видає в Ірані закон, який забороняє хиджаб. Його підтримали деякі емансиповано налаштовані іранки. До найвідоміших з них належали донька шіїтського теолога Куррат аль-Айн, яка проповідувала відмову від хиджабу і засуджувала полігамію, за що, у наслідку, була стра-

чена, та донька шаха Назира ад-Діна принцеса Тадж ас-Саляна [Льюїс 2003, 47]. Проте більшість іранських жінок була налякана цим законом, і він жодним чином не посприяв лібералізації їхньої свідомості. Окрім того, вони були змушені вести майже затворницький спосіб життя, боячись виходити на вулицю у хиджабі, оскільки поліція мала право зірвати його з голови.

У різних частинах Близького Сходу, де ісламському законодавству чинили опір і віруючі відчували себе під загрозою, мусульманські жінки одягалися підкреслено традиційно з метою заявити, ким вони є. Наприклад, під час непримиренної боротьби за незалежність проти французького господарювання в Алжирі і британського в Єгипті деякі жінки навмисно одягали густий хиджаб на знак протесту західному впливу.

Наслідком Єгипетської революції 1952 року стало введення президентом Гамалем Абделем Несером низки перетворень, у тому числі і в жіночому питанні. Конституція Єгипту від 1956 року передбачала не лише заборону полігамії, надання жінкам виборчого права і права служити на державних посадах, але й відміну хиджабу. Такі радикальні новації спричинили хвилю обурення серед релігійно спрямованих активісток. Вони наголошували, що жінка повинна чітко знати своє місце у суспільстві, яке базується на традиціях і нормах Шаріату: “Запропонований феміністками унісекс в одязі і в поведінці припускає відсутність будь-якої культурної та соціальної відмінності між чоловіками і жінками, недбале ставлення до шлюбу, дому і сім’ї, а також ганьблення скромності, цнотливості і материнства. Ця ідеологія веде не до прогресу і лібералізації, а до деградації у найгіршому розумінні. Як наслідок – повна анархія, зняковіння і хаос” [Jameelah M.].

Посилення національної свідомості і послідувача відмова від віянь західної моди пішли на користь прихильницям хиджабу. Після фатального програшу Єгипту у Шестиденній війні з Ізраїлем у 1967 році, який здебільшого було списано на провал панарабізму, у суспільстві почали чітко проявлятися тенденції щодо повернення до традиційного мусульманського законодавства. Будь-які спроби модернізувати тогочасні реалії на західний манер провокували негативну реакцію. За таких обставин носіння хиджабу стало символізувати більше усвідомлення автентичності своєї культури, ніж відданість релігійним традиціям.

Ще міцніші позиції хиджаб здобув після Іранської революції 1979 року, наслідком якої стало повалення шахського режиму. Шийтське духовенство, яке відіграло активну роль у цій революції, вбачало жіноче питання важливим елементом в досягненні змін у суспільній етиці. Простоволосі іранки відкрито висміювались, їх називали “нафарбованими ляльками”, і погрожували покаранням, якщо ті з’являтимуться на людях без хиджабу. “У 1979 році жінки обрали хиджаб засобом боротьби проти шахського режиму. Тоді він символізував для них свободу – говорить радник з питань культури, голова Культурного центру при Посольстві Ірану у Москві Мехді Іманіпур. – Але не таку, якою її бачить Захід. Зрозуміло, що завжди знайдуться люди, які не бажають бачити ситуацію такою, якою вона є насправді. У будь-якому разі, демократія – це вибір більшості, і його потрібно поважати” [Ахмедова М.].

На початку 1980-х років хиджаб було оголошено обов’язковою складовою одягу усіх громадянок Ірану, у той час як Сирія заборонила носити його в учбових закладах. Пізніше влада Сирійської Арабської Республіки змирилася з хиджабом, оскільки кількість сирійських жінок, які зробили вибір на його користь різко збільшилась. Протягом 1980-х років носіння хиджабу на Близькому Сході стає характерною рисою як для запеклих прихильниць зміцнення ісламістських традицій, так і для решти жінок. Останні, щоправда, віддавали перевагу легким шарфам, якими покривали голову, і накладали на обличчя макіяж. В інтерв’ю журналу “The Economist” молода, працююча єгиптянка стверджує: “Моя віра дозволяє мені бути водночас гарною і духовною” [The Economist 1997, 35].

У 1981 році Президент Тунісу Хабіб Бургіба ратифікував Закон № 108, що заборонив жінкам носити хиджаб у держустановах. Своїм негативним ставленням до хиджабу уряд Тунісу прагнув довести Заходу, що його країна знаходиться на вірному шляху до демократизації суспільства. У відповідь туніські ісламісти організували мітинг на захист хиджабу, однак така реакція ще більше роздратувала уряд і жодним чином не посприяла денонсації закону. Попри заборону на хиджаб, у Тунісі нараховувалось, згідно статистики, 10–20% жінок, які продовжували його носити [The Economist 2004, 31]. Одні жінки носили хиджаб, щоб таким чи-

ном здобути для себе психологічний захист у традиційному чоловічому просторі, інші не бажали відмовлятися від засвоєних суспільних та сімейних цінностей. Були й такі, як єдина жінка-професор мусульманського права у Тунісі Вассіла Белаїд бен Хамда, яка за жодних обставин не одягала хиджаб. Захищаючи право вибору жінки у цьому досить делікатному питанні, юрист Сеїда аль-Акрамі констатувала: “Як юрист, який стоїть на захисті прав людини, я стверджую, що заборона носити хиджаб порушує права жіночої свободи. Я проти того, щоб забороняти хиджаб, так само я проти того, щоб змушувати жінку одягати його” [Khalaf 2004, 75].

Протягом 1980–1990-х років багато жінок у різних частинах близькосхідного регіону, особливо у великих містах, обрали нову форму ісламського одягу, що складається з довгої сукні, або плаття, і хиджабу, який нагадував більше шарф, ніж важке покривало. І хоча фактор суспільного пресингу не слід відкидати, на думку автора дослідження “Жінки на Близькому Сході і в Північній Африці” Ю. Такер, молоді мусульманки здебільшого обрали таку форму одягу як альтернативу західній моді [Tucker 1999, 65].

У 1994 році міністр освіти Арабської Республіки Єгипет видає Закон № 113, згідно якому школярки та студентки мають одягати хиджаб тільки за вимогою їхніх матерів [Guenena 1999, 46]. Звісно, цей закон підняв хвилю обурення серед ісламістів. З іншого боку, популярність хиджабу у Єгипті базується на тому, що, як правило, жінка з непокритою головою стає об’єктом суспільного засудження. Тому, більшість єгиптянок носять хиджаб, піклуючись, насамперед, про власну безпеку.

У ХХІ-му столітті питання ношення хиджабу не втрачає актуальності. Деякі ідеологи вважають хиджаб недоречним у контексті захисту прав жінки, аргументуючи свою позицію тим, що уряди близькосхідних країн таким чином намагаються відійти від вирішення більш суттєвих проблем, пов’язаних з загальним доступом до освіти, охороною здоров’я, низькою зарплатнею тощо. Окрім того, у певних випадках хиджаб стає предметом політичних торгів. Доказом тому можуть служити недавні події у Туреччині. Як згадувалось вище, Мустафа Кемаль Ататюрк, утворивши у 1923 році Турецьку республіку, заклав основи світської влади в цій країні. Протягом наступних 14 років він доволі

активно витісняв релігію з політичного і суспільного життя країни. Після Атаюрка боротьба проти ісламських цінностей продовжувалась його наступниками; хиджаб заборонялось носити в адміністративних та учбових закладах майже протягом трьох десятиліть. Однак з приходом до влади у 2002 році проісламської Партії справедливості і розвитку (ПСР) у мусульманського населення Туреччини, яке складає 98%, з'явилась надія на відміну заборони на хиджаб.

На початку лютого 2008 року у парламенті Туреччини пройшов другий тур голосування щодо внесення поправок до статей Конституції № 10 і 42, які передбачають зняття заборони на хиджаб у вузах країни. У голосуванні брало участь 550 депутатів, за відміну заборони проголосувало 403, проти – 107 депутатів [Werbowski M.].

В свою чергу, опозиційна Республіканська народна партія (РНП) обіцяла оскаржити внесення до основного закону країни цих поправок у конституційному суді Туреччини. На думку керівництва РНП, зняття заборони на носіння хиджабу у вищих учбових закладах завдасть шкоди світському режиму і стане початком ісламізації суспільства. Категорично проти зняття заборони на носіння хиджабу виступають і ректори турецьких університетів. Проте внесення змін до конституції з цього питання не знімає проблему цілком, оскільки заборона на відвідування університетів у хиджабі міститься також у додатковій статті № 17 Закону “Про комітет з вищої освіти”. Парламентська комісія Туреччини доки не приступала до розгляду питання про зміну даної статті і не підготувала відповідну пропозицію. І якщо вона не займеться цим питанням найближчим часом, в університетах може початись плутанина – керівництво встане перед дилемою: дозволити студенткам носити хиджаб згідно внесеним до конституції змінам, або заборонити, керуючись статтею № 17 наведеного вище закону. Слід зазначити, що у Туреччині Комітет з вищої освіти не підкоряється уряду і є автономним органом.

Зусилля Партії справедливості і розвитку у питанні носіння хиджабу підтримала опозиційна їй Партія націоналістичного руху (ПНР), у зв'язку з чим її керівництво було звинувачене у спекулятивному прагненні набрати додаткові бали на чергових місцевих виборах.

Багато оглядачів пов'язують зростання проісламських настроїв у Туреччині з економічною кризою. За останні роки у країні зросла інфляція, турецька ліра помітно знецінилася, впав рівень виробництва, збільшилась кількість безробітних. Деякі турки вважають причиною економічних невдач потурання уряду їх країни політиці Міжнародного Валютного Фонду і певних іноземних інвесторів. За цих умов повернення суспільства до мусульманських традицій стало своєрідною демонстрацією недовіри світській владі.

Вельми істотну роль у цьому питанні грає і прагнення Туреччини приєднатися до Європейського Союзу. У відповідь на просування урядом законів, що дозволити б жінкам носити хиджаб у вищих учбових закладах, ярі прибічники вступу Туреччини до Європейського Союзу організували багатотисячні демонстрації у Анкарі та Ізміру. 9 лютого 2008 року відбулась акція під гаслом “Мітинг незалежності і світської держави” за участю 77 неурядових організацій Туреччини. Понад 20 тисяч учасників мітингу з державними прапорами у руках викрикували гасла: “Туреччина була, є, і буде світською державою!”, “Партії справедливості і розвитку доведеться звітувати перед народом!”, “Уряд – геть у відставку!”, а також несли транспаранти зі словами “Шаріат є ознакою середньовіччя”, “Відносини між ПСР і ПНД – ніщо інше, як любовний роман”.

Противники хиджабу в Туреччині побоюються, щоб їх країна під керівництвом проісламського уряду не наслідувала приклад сусіднього Ірану, де одягання хиджабу є обов'язком для усіх жінок, оскільки, у цьому разі, відстань до омріяного членства в ЄС може помітно збільшитись. Постійний кореспондент “Турецьких Щоденних Новин” Мустафа Акіол вважає, що ці побоювання є трохи надуманими: “Дійсно, у провладних колах Туреччини є місце ісламістських настроям людей, які прагнуть, щоб їхня країна стовідсотково слідувала нормам Шаріату, але більшість турецьких політиків зацікавлена у тому, щоб надати народу релігійну свободу, а не ганьбити його за допомогою жорсткого релігійного тиранства. Вони не ратують за те, щоб примусити жінок одягати хиджаб, а лише хочуть захистити права жінок, які віддають йому перевагу” [Акуол].

За зняття заборони на носіння хиджабу у вузах виступає і турецький лауреат Нобелівської премії в галузі літератури Орхан

Памук. На його думку, хиджаб не є показником фундаменталізму, і жінки носять його лише за традицією. Він вказує на те, що заборона на хиджаб позбавляє деяку частину суспільства права на здобуття вищої освіти, нагадуючи, що дочки Прем'єр-міністра Туреччини Реджепа Ердогана, які носять хиджаб, змушені навчатися у США з цієї причини, проте не кожна турчанка має таку можливість.

Очевидним залишається той факт, що коли дебати з приводу хиджабу набувають спекулятивного характеру, це стає на заваді розумним рішенням; у стороннього спостерігача складається думка, що мусульманське суспільство стоїть перед безапеляційним вибором – повністю заборонити хиджаб або, навпаки, зробити його обов'язковим для усіх жінок. Однак зрозуміло, що існує альтернативний варіант – дозволити власне жінці вирішувати, чи робити їй вибір на користь хиджабу. При цьому, рішення жінки має базуватись не на примусу або забороні одягання хиджабу, а на особистих перевагах і на закріплених у законодавстві за нею правах на волевиявлення.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахмедова М. Феминистки тоже прячут тело.* http://www.expert.ru/printissues/russian_reporter/2007/07/musulmanskaya_moda/
- Зінько С. Іслам у сучасній світовій політиці.* Львів, 2005.
- Льюис Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм.* Москва, 2003.
- Мавлюков Р. Р. Ислам.* Москва, 1974.
- Ahmed L. Women and Gender in Islam.* New Haven, 1992.
- Akyol M. Celebrating Turkey's 'counter-revolution' (aka democracy).* <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-623806>
- Guenena N. Unfulfilled Promises: Women's Rights in Egypt.* New York, 1999.
- Jameelah M. The Feminist Movement and the Muslim Woman.* <http://www.islam101.com/women/jameelah.htm>
- Khalaf R. Resentful of Repression, Tunisians Turn to Islam // The Financial Times, 2004, April.*
- Out of the Shadows, Into the World-Arab Women // The Economist. 2004, June 19TH.*

Reese L. Women in the Muslim World: Personalities and Perspectives from the Past. Berkley, 1998.

Sha'arawi H. Mudhkirat ra'idat al-mara al-'arabiyya al-haditha. Аль-Кагипа, 1981.

The retreat of Egypt's Islamists // The Economist. 1997, July 26th.

Tucker J. E. Women and the Middle East and North Africa. Cambridge, 1999.

Werbowski M. Turkey's New Look Displeases Secularists. <http://worldpress.org/Europe/3066.cfm>